

Morfars beretning fra Karasjok - Finnmark 1903 – 1958

Bendiks Løining

Født 13 April 1879 i Flekkefjord – **Død** 25 Mars 1962 i Stavanger

Lærer i Karasjok, 1903 -1945

Ordfører i Karasjok, 1911 – 1916

Denne beretningen (hovedsakelig fra tiden før 1945) er skrevet 4 år før han døde.

Fra Karasjok

Jeg er blitt anmodet om å fortelle litt fra Finnmark og særlig fra Karasjok hvor jeg har hatt mitt virke i over 40 år. Jeg skal da forsøke å gi noen få, korte trekk fra livet der nord i midnattsolens land, som det også kalles.

Nord-Norge eller det halve kongeriket er jo litt ukjent for folk her sørpå, og særlig gjelder det Finnmark som ligger lengst borte. Det er da ikke så godt å unngå å gjøre seg en del gale forestillinger om folk og forhold der nord.

Mange tror for eksempel at Finnmark er helt øde og goldt, og at finnene eller samene er noen usiviliserte, halvville og farlige mennesker. Men det er en villfarelse. Når man reiser langs Finnmarks-kysten, vil man gjerne få inntrykk av noe goldt, øde og uendelig trist. Største delen av Finnmark og Finnmarksvidda består riktig nok av snaufjell, svære myrer og vidder dekket av dvergbjerk (kjerringris) eller reinmose. Men i de store dalfører inne i landet som Alta, Tanadalen og i Sør Varanger blir bildet

et ganske annet. Der er store skoger av furu og bjerk, og hvor jorden er dyrket er der frodig gressvekst. Og befolkningen, hovedsakelig samer og finlendere, er opplyste og interesserte og følger godt med i tiden, holder aviser og interesserer seg meget for politikk. Samene er godmodige mennesker og mere fredelige enn de fleste nordmenn.

Finnmark er et stort fylke. Fra Brynilen ved munningen av Kvænangsfjorden, hvor grensen mot Troms fylke går, og til Kirkenes er der en kystlinje på om lag 60 mil, altså like langt som fra Stavanger til Oslo. Tvers gjennom det indre av Finnmark fra Kirkenes over Karasjok til Alta er det omkring 40 mil. Og fra Nordkapp sørover til grensen mot Finland er det en lignende strekning. Finnmark fylke er altså så stort som mange fylker sørpå tilsammen.

Kommunene i Finnmark har også en stor utstrekning, særlig innlandskommunene Karasjok og Kautokeino. Karasjok ligger langt inne på Finnmarksvidda, 80 km sør for bunnen av Porsangerfjorden og 20 km fra grensen mot Finland. Det ligger på et nes ved elven Karasjokka, en bielv til Tanaelven. Tanaelven er en av Norges største elver, den tredje i rekken og 33 mil lang. Med Karasjok menes i alminnelighet det elveneset hvor tettbebyggelsen og kirken er. Men kommunens navn er også Karasjok.

Kirkestedet er en liten landsby med 500-600 mennesker. Foruten kirken står kommunens eneste skolehus der, likeså et tuberkulosehjem. Nettopp nå er det bygget et stort, flott skoleinternat og en prektig samisk ungdomsskole.

De norske som bodde i Karasjok var distriktslegen, prest, lensmann, skogforvalter, 4 handelsmenn, 4 lærere, bestyrerinnen på sykehjemmet, alt i alt ca. 100 med stort og smått. Men i de senere år under gjenoppbyggingen er der kommet flere norske. Resten av befolkningen var samer, som dog var meget oppblandet med finlendere. Ekte samer er der ikke meget av. Samene er svært små av vekst. Gjennomsnittshøyden er bare vel 1,5 meter, men blandingen med finlendere og nordmenn gjør at folket i Karasjok som oftest er av alminnelig høyde.

Utenom kirkestedet er der liten bebyggelse, og gårdene ligger svært spredt. De mest bortliggende gårdene er opptil 8-10 mil fra kirkestedet. Karasjok er et ganske ualminnelig vakkert sted. Karasjokelven er nokså bred, 50-100 m, og flyter stille og rolig i mange buktninger gjennom dalen med store nes på begge sider. Store skoger av furu og bjerk strekker seg mil etter mil uten avbrytelse fra bunnen av Tanafjorden og til langt forbi kirkestedet, en strekning på ca. 30 mil. Omkring kirkestedet er det

ingen høye fjell, bare lave skogkledde åser med vakre avrundede furuer. Om sommeren når engene står med grønt og frodig gress, ser kirkestedet med elven og omgivelser aldeles idyllisk ut. Der finnes ikke vakrere sted i hele Norge. Det kan synes å være et sterkt uttrykk, men det er mange av dem som har vært i Karasjok som er av samme mening.

Noe særegent for Finnmark, som for alle polare trakter, er mørketiden om vinteren og midnattssolen om sommeren. Begge deler har en varighet av omtrent 2 måneder, mørketiden fra ca. 20 november til 20 januar og midnattssolen fra ca. 20 mai til 20 juli. Men der er noen dagers forskjell i de sørlige og nordlige deler av Finnmark. Mørketiden er dog ikke så mørk som mange her syd tror. Hele dagen er ikke så mørk som natten. Selv om solen er under horisonten, er den dog ikke langt under. Ved juletider når det er på det mørkeste, er det så pass lyst midt på dagen at man kan se å lese et par timer når man sitter ved vinduet. Dagslyset merkes en 4 timers tid mellom kl. 10 og 14. Når solen først kommer igjen, lenges dagene fort. Men så har man til gjengjeld en eneste lang dag på 2 måneder om sommeren. Da går solen aldri ned, men beveger seg i en ring på himmelen. Der er ingen forskjell på natt og dag, bare det at ved midnatt står solen i nord og ved middag i syd.

Men noen mennesker sørfra har vanskelig for å få sove i mørketiden, andre igjen når det er midnattssol. For alle føles mørketiden trykkende, men alle tåler den ikke like godt. Noen blir sløve og trette. Det beste er å være opptatt med arbeid, så en ikke får tid til å gruble over mørket. Snøen ligger hele vinteren og lyser godt opp.

Og så har man nordlyset som titt er så strålende at folk fra sydlige bredder har vanskelig for å tro det. Ofte brer det seg over hele himmelen og farer med lynets fart fram og tilbake i alle regnbuens farger – et prektig skuespill. Samene har hatt den overtro at man aldri må peke mot nordlyset eller erte det, for da kan det slå ned. Nordlyset befinner seg i en høyde av 100 kilometer, men det ser ut som om det er meget nærmere. Noen påstår at de kan høre det knitrer, men det er nå bare en innbilning.

I mørketiden er det mest liv og virksomhet i Karasjok. Da var fjellsamene i nærheten med sine reinhjorder, og de kom hver dag til kirkestedet. De hadde ærender til prest, lensmann, leger og noen hver. Det var brudevielser, barnedåp og litt av hvert. Og da var det handel i det store med rein og kjøtt. Fjellsamene solgte kjøtt og skinn til handelsmennene og til de fastboende dagen lang. Flokker av fjellsamehunder fór omkring på kirkestedet og holdt et øredøvende spetakkel med bjeffing og ville

slagsmål natt og dag. Hver dag gikk det billass med kjøtt og skinn og finnesko (skaller) nedover til Porsanger og videre sørover, særlig til Oslo.

To ganger om året kjørte fjellsamene med kjøtt og skinnvarer til Bossekop marked i Alta, til vår-markedet først i mars og til høst-markedet først i desember. Det var en reise på 15 mil fram og 15 mil tilbake. På markedet omsatte de sine varer og kjøpte igjen mel, gryn, kaffe, sukker og ellers hva de behøvde. Her traff fjellsamene fra både Karasjok og Kautokeino oppkjøpere fra forskjellige steder, også helt fra Tromsø. Der var en masse mennesker og svært til liv.

Om vinteren var det skole for fjellsamebarna, og da bodde mødrene med barna på kirkestedet. Undervisningen skulle være på norsk, men når barna ikke forstod norsk, måtte læreren bruke samisk som hjelpespråk. Språkvanskeligheten var det verste vi hadde å kjempe med på skolen. Det kunne titt være 40-50 kuldegrader vinterstid, men det gjorde intet skår i trafikken og travelheten. Når fjellsamene om våren dro nordover til kysten, ble det stille i Karasjok.

Fjellsamene kjører ofte med en lang rekke med rein, opptil 8-10. Hver rein trekker en pulk med varer på om lag 100 kg. Hver rein er bundet fast med en tøm til pulken av den rein som går foran. Fjellsamen kjører foran og etter kommer alle lass-reinene i en rekke. Reinen styres med bare en tøm. Skal den gå til høyre, kastes tømmen over på reinens høyre side og tilsvarende over på venstre side for å få reinen til å gå til venstre. En som ikke er vant til å kjøre med rein har lett for å falle av pulken, fordi den har form som et traug og ruller til begge sider. En må ha reintømmen surret godt fast om håndleddet, for hvis en faller av pulken mister en ikke kjørereinen, men blir slept med på snøen etter pulken til reinen stanser og en kan krabbe seg opp igjen.

Ofte går det vilt for seg nedover bratte bakker. Man er som regel flere i følge og kjører da løst. Reinene er da ikke bundet sammen. Nedover bakker vil reinen springe fort. En uvant kjører forstår ikke å bremse, og pulken renner mot reinens bakbein. Reinen blir redd og gjør et langt hopp til siden, og pulken beskriver en halvsirkel nedover bakken. Når man får krabbet seg opp igjen, er reinen foran kommet seg langt av sted. Ens egen rein setter da avgårde i vill galopp som en løpsk hest for å nå de andre igjen. Farten er så stor at snøen fyker om ørene og slår mot øynene. En kan ikke se opp, og er marken litt ujevn går pulken stykkevis gjennom løse luften.

Hele vinteren bor fjellsamene i telt, selv i 40-50 kuldegrader. Og når de passer

reinflokken, er det ikke så sjelden at de slenger seg ned i snøen og tar seg en lur. Reinen skraper snøen bort med forbeinene og eter reinmose. Når traktene rundt teltet er avbeitet, flyttes teltet og alt tilbehør til et annet sted, og så videre. Det kan være så mye reinmose at den dekker fjellet milevis. Om sommeren kan en se den hvite reinmosen dekke fjellet som et teppe av snø.

Om våren i april bryter fjellsamene opp og begynner flyttingen nordover mot kysten til de store halvøyene hvor reinen om sommeren lever av gress. Da tar samene livet med ro og lar reinen for det meste skjøtte seg selv. Noen steder er det oppført reingjerder tvers over nesene, for at reinen ikke skal komme på villstrå.

Om høsten i september-oktober samles reinen igjen, og så begynner flyttingen tilbake til fjellet på Finnmarksvidda. Flytteveiene er lange, like opp til 30 mil.

Samene har en slags improvisert, eiendommelig sang som kalles joiking. Den består av bare noen få toner og er meget monoton. For en som ikke tidligere har hørt joiking, virker den overmåte fremmed og egenartet.

Fjellsamene lever utelukkende av reindriften. For at en familie skal kunne leve, regner man at den må ha minst 200 rein. Men skal man kunne leve noenlunde sorgløst, må det være 300-400 dyr. Det var fjellsamer i Karasjok som hadde over 1000 rein, og da var de rike. I de senere år har reinen steget meget i pris. En same som eide 1000 rein hadde en formue på over 100.000 kroner.

Da jeg kom til Karasjok i 1903, var stedet svært avstengt og isolert fra verden. Der var ikke leger, ikke telefon og ikke vei. Lege måtte hentes fra nabokommunen Kistrand, og dit var det 15 mil. Nærmeste telefonstasjon lå 6 mil borte. En mann måtte da reise dit, og det var en stiv dagsmarsj. Så tok det 2-3 døgn før legen kunne nå fram. Om sommeren måtte han ta ridehest. Var legen ikke hjemme, tok det enda lenger tid. Var det noe det gjaldt, ville den syke være død og snart sagt også begravet før legen rakk fram. Men så fikk da Karasjok telefon i 1909 og en lege i 1912. Det var to store fremskritt. Men vei manglet fremdeles. Det gikk bare en dårlig gangsti de 8 mil over fjellet til Porsanger. Det var akkurat såvidt man kunne komme fram med kløvhest.

Om våren i mars-april før vinterføret slapp opp, måtte alle varer som trengtes for sommerhalvåret kjøres opp. Det var mel, gryn, poteter og alt det andre man måtte ha.

Av fisk kunne det ikke skaffes annet enn klippfisk og tørrfisk. Om sommeren gikk det mest på tørket reinkjøtt til middag. Om vinteren var det stor trafikk med hester mellom Karasjok og Porsanger. Det gikk nærmest daglig en rekke på 10-12 hester med kjøttlaster nedover og matvarer og alt annet oppover.

Først i 1934 ble Karasjok-veien ferdig, men da var man også ovenpå. Hestene ble avløst av biler, og all transport gikk hurtig og lett. Skulle man før en tur til Sør-Norge, gikk det først to dager ned til Porsanger, så 1 dag med lokalbåten til Honningsvåg. Der måtte man vente en dag eller to på sørgående hurtigrute. En tur fra Karasjok til Oslo tok nærmere 14 dager. Nå kan man reise på en dag fra Karasjok til Hammerfest og der ta hurtigruten sørover. Reisen til Oslo gjøres nå på 4-5 dager istedenfor 2 uker.

Den fastboende befolkning, gårdbrukerne, lever først og fremst av jordbruket. De fleste har hest, 3-4 kyr og 10-12 sauer. Korn modnes ikke i Finnmark, men poteter kan man dyrke, likeså neper, gulrøtter, salat, løk og i gode somre også hodekål. I haven kan man dyrke forskjellige sommerblomster som kornblomst, evighetsblomst, stemorsblomst, valmuer og av stauder f.eks. akeleie og ridderspore. Av kjøkkenvekster trives rabarbra også godt.

Gårdbrukerne driver atskillig tuskhandel med fjellsamene og får på den måten billig kjøtt. Mange eier også en del rein som fjellsamene passer for dem. Om våren og sommeren fisker de en del laks i elven og driver også en del ferskvannsfiske etter ørret, røyr, sik og harr. Mange samer er flinke håndverkere. Som snekkere, tømmere, smeder, båtbyggere og litt av hvert tjente de mange penger. Det gjorde de også med skysser for lensmann, distriktslegen og rettspersonalet under de lange reiser til tingene. Penger tjente de også på de mange turister som om sommeren besøkte Karasjok. Vedsalg til norske familier brakte også inn ikke så lite penger.

I Karasjok var og er myggen en grusom plage om sommeren, særdeles i juli måned, både for mennesker og dyr. Myggsvermene kunne stå så tett at de likefrem skygget for solen. Myggen kom inn i øynene og strømmet inn i munnen når man åpnet den. Noen mennesker ble syke, hovnet opp og fikk feber. På setrene ble kyrne nesten uten melk, og på reiser fikk hestene store sår på halsen og under bringen.

Samene i Karasjok levde godt og det var lite fattigdom. Men de satte ikke store fordringer til bolig, møbler og innbo, så de sparte penger på den måten. Samene er kvikke og lettlivet, snakkesalige og alltid i godt humør. De er langt fremme på mange

områder og står neppe tilbake for folk på sydlige breddegrader. Jeg vil si at de på forskjellige måter heller ligger et hestehode foran. Det stod bra til og det gikk godt.

Men så kom krigen og den store katastrofe da tyskerne i oktober og november 1944 brente og ødela hele Finnmark. I Karasjok ble ikke et eneste hus stående igjen unntatt kirken. Overalt var det bare svarte branntomter. I Hammerfest ble alt brent, bare likkapellet stod igjen. Og slik var det over hele Finnmark. Befolkningen måtte enten evakuere eller i stor grad omkomme. All forbindelse med omverden var brutt både til lands og til vanns. Kreaturene ble nedslaktet, det fantes ikke hus og det var lite mat. Hele Finnmark fylke lå som en øde og nærmest utdødd ørken. Men i Karasjok og Kautokeino ble dog de fleste sameer igjen. De rømte til skogs midt på svarte vinteren og søkte ly i telter og jordgammer. Der oppholdt de livet inntil hjelpen fra England kom over nyttår 1945.

Ja, dette var bare noen korte streif fra naturen og livet i Karasjok. Forfatteren Matti Aikio som døde i Oslo i 1929 var fra Karasjok. Han var same med sterk innblanding av finsk blod. Han har skrevet flere bøker om Karasjok, blant disse er «I dyreskinn» og «Hyrdenes kapell». De som leser disse bøkene, vil få et godt innblikk i livet og forholdene i en ekte samebygd som Karasjok.

Det ligger en egen sjarm over natur og folkeliv i Finnmark. Den som har levd der noen år, glemmer det aldri, og mange vil lenges tilbake.

Harald Pleym, Porsgrunn 7 november 2014